

І.М. Комарницький, М.І. Бублик, О.О. Кушніренко

Національний університет "Львівська політехніка",

*Львівський державний інститут новітніх технологій та управління ім. В. Чорновола,

** Міжнародний комерційний банк

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ НА ЗАСАДАХ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ

© Комарницький І.М., Бублик М.І., Кушніренко О.О., 2008

Досліджено методологічні аспекти розвитку регіону у період системної трансформації та перманентного розвитку суспільства. Доведено, що засади екологізації політики регіонального соціально-економічного розвитку є ключовими на шляху переходу до моделі сталого розвитку. Встановлено, що проблеми екологізації перспективних планів регіонального розвитку безпосередньо пов'язані із вирішенням проблем запобігання виникненню надзвичайних ситуацій.

Probed methodological aspects of development of region in a period system transformation and permanent development of society. It is proved that principles of ekologizatsii policy of regional socio-economic development are key on the way of passing to the model of steady development. It is set that the problems of ekologizatsii of perspective plans of regional development are directly related to the decision of problems of prevention of origin of extraordinary situations.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Початок ХХІ ст. тільки поглибив проблеми минулого століття, пов'язані із кардинальними змінами у політичній, економічній, соціальній, духовній та екологічній сферах. Небаченою складністю відзначаються проблеми виживання, системної трансформації та розвитку. За таких обставин особливої актуальності набувають заходи щодо запобігання виникненню надзвичайних ситуацій (НС) і ефективної ліквідації їх наслідків з погляду стратегії сталого розвитку суспільства, держави, регіону. До того ж механізми забезпечення екологізації політики регіонального соціально-економічного розвитку та ресурсно-екологічної безпеки й переходу на цій основі до сталого зростання і соціального прогресу перебувають на стадії розроблення та формування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій за проблемою. Сьогодні кількість забруднень, які припадають на 1 км² в Україні, вища у 6,5 раза, ніж у США, та у 3,2 раза, – ніж у країнах ЄС [1]. Аналіз антропогенного впливу на природні екосистеми свідчить про те, що швидкість деградації довкілля України виходить за межі швидкості біологічного пристосування живих організмів до природного середовища, внаслідок чого втрачається стійкість екосистем. Джерелами безпосередньої і опосередкованої загрози здоров'ю людини в Україні є використання в народному господарстві шкідливих хімічних сполук без належного контролю, викиди газоподібних відходів в атмосферу міст, погано очищені водні стоки тощо. За умов перманентного виникнення НС екологічного та техногенного характеру на фоні пригніченого імунного стану населення зростає кількість хронічних захворювань. Це загрожує національній безпеці держави, зумовлює економічні збитки та послаблює генофонд нації.

Практика господарювання свідчить про необхідність застосування комплексного підходу до вирішення ключових соціально-економічних проблем, оскільки кожен з чинників регіональної економічної політики має певний вплив на всі сфери соціального і економічного розвитку регіону. У зв'язку з цим дедалі більша увага науковців і практиків зосереджується на питаннях реалізації системного і комплексного підходу до вирішення вказаних проблем. Проблеми управління регіональним розвитком знайшли відображення в багатьох публікаціях, зокрема, С.Г. Галузи,

М.І. Долішнього, І.І. Лукінова, В.І. Пили, М.Г. Чумаченка, Б.В. Буркинського, В.Н. Степанова, С.К. Харічкова та інших науковців.

Згідно з концепцією державної економічної політики механізм державного регулювання економічного розвитку повинен забезпечити подальший розвиток таких методів і форм державного впливу, як прогнозування і програмування, зокрема, розроблення і реалізацію державних регіональних програм, а також прогнозів соціально-економічного розвитку відповідних адміністративних територій [4].

Зростаючий вплив негативних екологічних чинників на українське суспільство став настільки вагомим, що перетворився з окремої сфери наукових досліджень та практичної діяльності на актуальну проблему сучасної соціально-економічної політики нашої держави. У [3] автори підкреслюють крайню необхідність формування принципово нових поглядів та підходів до вирішення проблеми взаємовідносин суспільства та довкілля. Осмислення тенденцій глобальної економічної і соціальної кризи на тлі постійної деградації довкілля, масштабами яких охоплено практично усі регіони держави, дає підстави для принципових висновків про необхідність зміни загальної парадигми в галузі вирішення проблеми сталого соціально-економічного і екологічно безпечного розвитку на засадах екологізації політики регіонального розвитку. Остання має визначати основні напрями стратегії і тактики розвитку суспільства та його продуктивних сил [3].

Зважаючи на особливу складність та гостроту проблем раціонального природокористування, забезпечення екологічної безпеки та переходу до стратегії сталого соціально-економічного розвитку в нашій країні, автори [3] зробили спробу системного та комплексного дослідження сутності та практичного вирішення еколого-економічних проблем сучасних економічних трансформацій, змін під їх впливом внутрішніх соціально-економічних процесів.

Цілі статті. Це дослідження поглиблено вивчає методологію розвитку регіону на засадах екологізації в напрямку конкретизації алгоритмів і процедур формування і реалізації довготермінових стратегій регіонального розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи аспекти розвитку регіону, слід зосередити увагу на організації раціонального природокористування та відтворення довкілля, на питаннях формування ефективної регіональної політики з урахуванням диференціації природних, соціальних, виробничих та економічних умов життєдіяльності людини.

Загальну схему розробки стратегічного плану соціально-економічного розвитку регіону показано на рис. 1.

Характерною ознакою стратегічного планування регіонального розвитку є значний часовий горизонт. Це є наслідком низьких темпів змін, характерних для процесів соціальних змін. Вирішальне значення має конкретне і ясне формулювання цілей, які передбачається досягнути.

Тому планування регіонального розвитку повинно ґрунтуватись на комплексному підході, враховуючи складність соціально-економічних проблем, які потрібно вирішити.

Запропонована методика використовує дві групи методів планування: якісне стратегічне планування, методи сценаріїв, а також класичні методи, зокрема такі, як моделювання, структурний аналіз чи метод побудови дерева цілей. Ця методика особливо придатна в умовах здійснення глибоких змін у макросередовищі, оскільки в цих умовах виживання і розвиток залежать від здатності передбачувати і випереджувати виникаючі зміни.

Вихідним пунктом цієї методики є діагноз соціальної і економічної ситуації в регіоні і його ринковому середовищі. Цей діагноз повинен дати можливість визначити стан соціально-економічного розвитку регіону, встановити фактори його розвитку, а також ті сфери і проблеми, які можуть бути небезпечними для розвитку регіону. Практика господарювання свідчить не лише про те, що існують досить значні відмінності в можливостях розвитку різних регіонів, але також і про те, що ці можливості використовуються різною мірою. Інакше кажучи, кращі потенціальні можливості розвитку регіону не означають, що цей регіон буде розвиватись швидше і ефективніше, ніж інший, з меншим потенціалом. Однак слід відзначити й те, що за вищих потенціальних можливостей досягнути кращих результатів легше.

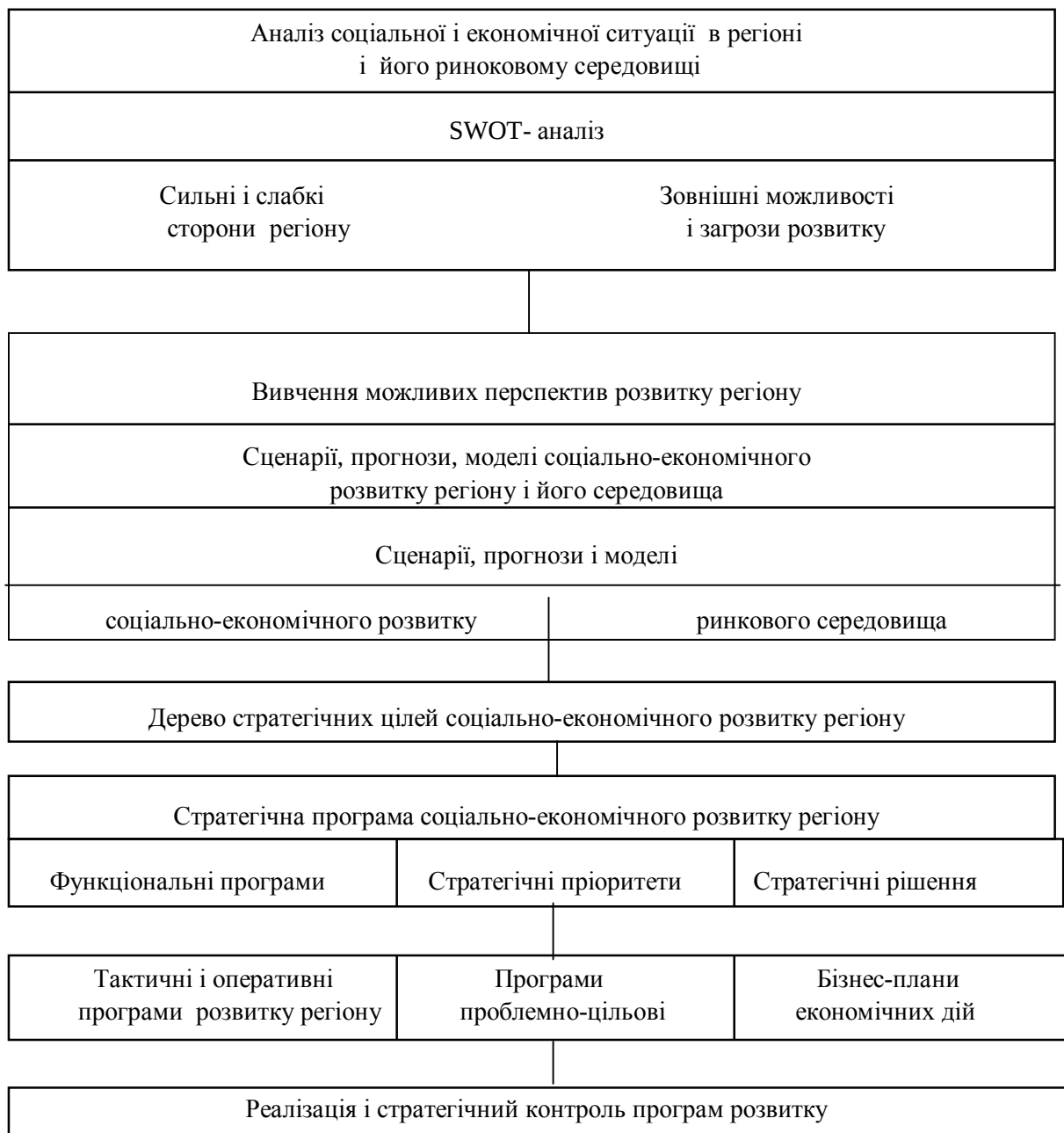

Рис. 1. Послідовність заходів стратегічного планування соціально-економічного розвитку регіону

Відмінності в можливостях розвитку регіонів є результатом впливу багатьох факторів. Власне, виявлення цих факторів і міри їх впливу є метою діагнозу соціальної і економічної ситуації в регіоні і його ринковому середовищі. На підставі аналізу наукових публікацій можна зробити висновок про те, що до головних детермінант регіонального розвитку належать [2, 5]:

- структура економічного потенціалу регіону (в тому числі питома вага секторів, що розвиваються, і секторів, які деградують);
- трудові ресурси, демографічна ситуація, рівень і структура безробіття;
- питома вага сфери послуг, обсяг і структура цієї сфери;
- питома вага приватного сектору в економіці регіону, темпи і способи приватизації.

Такий підхід відрізняється від загальноприйнятого комплексного аналізу (комплексної діагностики), оскільки стратегічний аналіз зосереджується на тих проблемах, які мають вирішальне значення для досягнення поставлених стратегічних цілей, тобто не охоплює усіх проблем, а лише

ті, які є визначальними для регіонального розвитку. Діагноз такого типу орієнтований на передбачувані в майбутньому зміни. Це означає, що актуальні в даний момент проблеми аналізуються лише в тому випадку, якщо вони можуть мати вплив на ті чи інші принципово важливі соціально-економічні явища в майбутньому. Такий аналіз може проводитись за допомогою різних методів, зокрема, методики SWOT, тобто діагностики сильних і слабких сторін ситуації в регіоні, зовнішніх регіональних можливостей і загроз.

Наступним кроком в плануванні соціально-економічного розвитку регіону відповідно до запропонованої методики є вивчення перспектив, тенденцій і динаміки розвитку основних факторів функціонування господарського комплексу регіону з врахуванням потреб його екологізації. На цьому етапі необхідно опрацювати кілька прогнозів на основі використання різних методів прогнозування. Практика свідчить про те, що найбільш прийнятними при цьому є методи розробки сценаріїв моделювання соціально-економічного розвитку і моделювання змін ринкового середовища. Порівняння результатів прогнозування, отриманих при використанні кількох різних методів, дає змогу визначити найімовірніші тенденції і події в перспективному розвитку економіки регіону і їх соціальні наслідки.

Особливе місце в сценаріях регіонального розвитку належить фінансовому забезпеченню. Необхідно заздалегідь визначити джерела і обсяги фінансування передбачуваних заходів. При цьому доцільно врахувати, що, по-перше, більшість програм регіонального розвитку передбачає змішане фінансування (тобто як за рахунок внутрішніх, так і зовнішніх щодо регіону джерел), по-друге, частка централізованого фінансування є істотно більшою порівняно з часткою джерел внутрішньо регіонального фінансування. В умовах хронічного дефіциту державного бюджету сподіватись на отримання централізованого фінансування в повному (передбачуваному в регіональних програмах і узгодженому з центром) обсязі не доводиться. Власне, це є однією з причин половинчастого вирішення актуальних регіональних проблем, порушення комплексності і системності соціально-економічних перетворень в регіонах. З іншого боку, місцеві (регіональні) бюджети теж не можуть виступати головним джерелом фінансування. Певною мірою проблема може бути вирішена шляхом перерозподілу надходжень до центрального і місцевих бюджетів на користь останнього в частині фінансування реалізації стратегії соціально-економічного розвитку регіону. Одночасно зростає відповідальність місцевої влади. Такий підхід потребує відповідних змін в законодавстві, що вимагає проведення необхідних розрахунків, узгоджень, консультацій тощо. Тому під час вибору концепцій фінансування в процесі побудови сценаріїв і програм соціально-економічного розвитку необхідно виходити з того, що головними джерелами фінансування повинні бути внутрішньо регіональні джерела. З одного боку, ними можуть бути існуючі доходи регіонів і заходи, метою яких є залучення приватного капіталу, з іншого, – ефективне функціонування суб'єктів господарювання.

Наступним кроком методики планування соціально-економічного розвитку регіону є побудова стратегічного дерева цілей. У вітчизняній і зарубіжній практиці такого типу завдання розв'язуються найчастіше на основі дезінтеграції головної цілі на цілі нижчого рівня, що потребує проведення всебічних консультацій з представниками різних груп суспільства, політичними угрупованнями, представниками профспілок, бізнесу і фінансових кіл.

Саме у цьому кроці важливу роль відіграє усвідомлення проблеми взаємодії людини та природи, визначення місця і ролі людини й суспільства у навколишньому природному середовищі сьогодні і на майбутнє. З цієї точки зору важливо поєднати, інтегрувати економічні та екологічні інтереси соціально-економічного розвитку, взаємопов'язаності трансформаційних процесів в економіці та довкіллі, які мають тепер глобальний характер. Орієнтири щодо формування стратегічного дерева цілей повинні бути спрямовані не лише на вивчення досвіду минулого і аналіз сьогодення, а на розробку та формування засад реального

впровадження нових концепцій і стратегій майбутнього щодо природокористування, екологічної безпеки та переходу до моделі сталого розвитку України.

Сучасна вітчизняна економічна наука потребує системного розроблення основ впровадження екологічно чистого виробництва, які визначають інтегровану систему принципів, завдань, механізмів державної політики у сфері екологізації економіки та інноваційної стратегії соціально-економічного зростання. Природно, що в умовах глобалізації впровадження екологічно чистого виробництва сприятиме створенню передумов реалізації стратегії індустріального розвитку національної економіки на інноваційних принципах, її модернізації та оновлення для зміцнення конкурентоспроможності, забезпечення національної безпеки і істотного поліпшення якості життєвих умов населення країни. Це створить умови для поступового переходу нашої держави до моделі сталого розвитку.

На основі системи (дерева) цілей стає можливим формування концепції Програми соціально-економічного розвитку регіону, яка повинна включати перелік функціональних програм, стратегічних пріоритетів і стратегічних рішень, необхідних для вирішення основних соціально-економічних проблем регіону.

Ще одним кроком є розроблення відповідних програмних документів, які можна поділити на три групи: проблемно-цільові програми, тактичні і оперативні програми екологізації розвитку регіону і бізнес-плани економічних дій.

Практичні дії щодо розроблення стратегічних планів соціально-економічного розвитку регіону можна поділити на три етапи:

Етап 1. Попередні концепційні, стратегічні і організаційні заходи.

Цілями цього етапу є:

- організація робочих груп з представників впливових наукових, політичних, бізнесових, громадських кіл, зацікавлених у здійсненні змін;
- розроблення регіональних стратегій економічного розвитку;
- розроблення стратегії формування оптимальної структури регіональної економіки і ліквідації ринкових бар'єрів.

В межах цього етапу слід виділити такі напрями:

1.1. Управління процесами розвитку і реструктуризації, зокрема:

- організація регіональних і локальних лідерів регіонального економічного розвитку і трансформацій власності;
- розроблення стратегії регіонального і локального розвитку;
- організація керівництва, селекція лідерів і ініціаторів регіональних змін.

1.2. Формування принципів розроблення зорієнтованих на ринок стратегій розвитку, в тому числі:

- поєднання ринкової саморегуляції і державного регулювання господарських процесів;
- побудова відносних переваг;
- ліквідація ринкових бар'єрів;
- концентрація зусиль на причинах, а не на наслідках.

1.3. Вибір способів і методів активізації господарських ініціатив, передусім:

- визначення можливостей і бар'єрів регіонального ринку, оцінка відносних переваг, моніторинг і формування банків даних;
- формування стратегії трансформації економіки, що ґрунтуються на доступних для лідерів ресурсах.

Етап 2. Формування відносних переваг регіонального і місцевих господарських систем.

Цілями цього етапу є:

- формування відносних переваг стратегічних секторів, галузей і підприємств, а також малого бізнесу;

- формування відносних переваг, пов'язаних з географічним розташуванням і природними ресурсами;
- інвестування в людину і її кваліфікацію як основний спосіб формування відносних переваг;
- інвестування в соціальну інфраструктуру з метою підтримки і формування відносних переваг регіону.

Етап 3. Організація реструктуризаційних заходів регіонального господарського комплексу.

Цілями цього етапу є:

- організація реструктуризаційних заходів;
- формування і розвиток організацій, які займаються процесами розвитку (зокрема, Агенції регіонального розвитку – АРР);
- визначення місії, масштабу здійснюваних заходів і критеріїв оцінки ефективності діяльності цих організацій;
- створення організаційних, кадрових і фінансових основ АРР;
- визначення відповідальності і завдань засновників АРР.

За своєю суттю формування еколого-економічного аспекту соціально-економічного розвитку регіону є новаторським перспективним напрямом наукових досліджень в Україні у період трансформаційних процесів в економіці та на подальшому етапі її перехідного періоду – у першій чверті XXI століття.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, у період системної трансформації та розвитку суспільства аспекти екологізації політики регіонального соціально-економічного розвитку та ресурсно-екологічної безпеки є важливими з точки зору формування моделі сталого розвитку. Узгодження проблем екологізації з перспективними планами регіонального розвитку пов'язане із вирішенням проблем запобігання виникненню НС.

Перспективою подальших досліджень є розроблення заходів щодо запобігання виникненню НС, а також щодо ліквідації їх наслідків у разі виникнення таких ситуацій, які повинні стати неодмінною складовою регіональних стратегій соціально-економічного розвитку, стратегічних планів підприємств і організацій, особливо тих, діяльність яких тією чи іншою мірою пов'язана із НС, їх виникненням, усуненням їх наслідків, компенсацією збитків, що завдані НС.

1. Андронаті С. Економіка і екологія: пошук балансу // *Одеські вісті*. – 19 липня. – 2006. – Режим доступу: <http://izvestiya.odessa.gov.ua>. 2. Бойко Є.І., Горін М.П., Молнар О.С. Сучасний стан та шляхи активізації господарської діяльності в промисловості. – В кн.: *Соціально-економічні дослідження в перехідний період (Щорічник наукових праць)*. – Львів: НАН України, Інститут регіональних досліджень, 1998. – Вип. IV. 3. Буркинський Б.В., Степанов В.Н., Харичков С.К. *Экономико-экологические основы регионального природопользования и развития* // ИИПРЭИ НАНУ. – Одесса: Фенікс, 2005. – 575 с. 4. Долішній М.І. Розвиток регіонів України // *Вісник НАН України*. – 2001. – № 3. – С. 9–16. 5. Мокій А.І. Регіональні аспекти формування сприятливого інвестиційного клімату в Україні // *Регіональна економіка*. – 1999. – № 2.